

281

nü'l-Kelbî, Müberred, Belâzûrî ve Mes'ûdî gibi tarihçilerin eserlerinden faydalanmış, hayal mahsulü ve uydurma olduğunu düşündüğü rivayetlere itibar etmediği gibi mevcut malzemeleri de büyük bir dikkatle kullanmıştır.

İbnü'l-Esîr 302'den (915) sonraki olaylar için eline geçen güvenilir bütün kaynakları, belgeleri, tüccar ve ulemânın sözlü rivayetlerini titizlikle incelemiş, bunları birbiriyile karşılaştırmış ve kendi değerlendirmelerini de katarak İslâm tarihi kaynaklarının mükemmel bir sentezini yapmıştır. Ancak faydalandığı eserlerin isimlerini genellikle vermez. Taberî'den sonraki dönem için kullandığı kaynaklar arasında İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-ümem*, Ebû'l-Hüseyn Ali b. Ahmed es-Sellâmî'nin *et-Târîh fî ahbârî vülâti Horâsân*, Gerdizî'nin *Zeynü'l-ahbâr*, Utbî'nin *Târîhu'l-Yemînî*, Sâbit b. Sinân es-Sâbî'nin *Târîh (Ahbârü'l-Karâmiya)*, Hilâl es-Sâbî'nin *Târîh ve Tuḥfetü'l-vüzerâ* adlı eserleri başta gelmektedir. Ayrıca Büyük Selçuklular'ın ilk dönem tarihi için Sultan Alparslan adına kaleme alınmış olan Farsça *Meliknâme*'nin Arapça tercümesinden; Selçuklular'ın daha sonraki tarihleri, Horasan ve Hârizm olayları için İmâdüddin el-İsfahânî'nin *Nuşretü'l-fele*, Ali b. Nâsir el-Hüseynî'nin *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* ve Beyhakî'nin (İbn Funduk) *Meşâribü't-tecârib*'inden; Irak olayları için Hemedânî'nin *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*, İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-ümem*, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntaẓam* ve İbn Hamdûn'un *et-Tezkire*'sinden; Suriye ve el-Cezîre olayları için İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dımaşk*, İbnü'l-Kalânisi'nin *Zeylû Târîhi Dımaşk* ve Azîmî'nin *Târîh*'inden; Selâhaddin-i Eyyûbî ile ilgili olarak İmâdüddin el-İsfahânî'nin *el-Berku's-Şâmî*'sinden, Mağrib konusunda Abdülaziz İbn Şeddâd'ın *Târîhu İfrîkiyye ve'l-Mağrib*'inden; dinler ve mezhepler konusunda da Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'inden istifade etmiştir. Yine Selâhaddin-i Eyyûbî için onun dostlarından ve askerlerinden, Horasan olaylarına dair oranın ileri gelenlerinden ve Moğol istilâsı için fukaha, tüccar, elçi ve mütecilerden şifahî bilgiler almıştır. İbnü'l-Esîr'in Farsça bilip bilmediği tesbit edilememekle beraber Muhammed b. Ahmed en-Nesevî onun Mesriq'taki olayların tarihiyle ilgili Farsça kaynaklara da sahip olduğunu söyler (*Siret-i Celâleddin-i Mîngburnî*, s. 3-4).

Müellif eserini yazarken olaylar arasında kopukluk meydana gelmemesi için

birbiriyile ilgili olanları aynı yerde anlatır. Önemli olayları ayrıntılı bir şekilde kaydederek; küçük olayları her yılın sonunda "zikrû iddeti havâdis" başlığı altında kısaca verir ve yine o yıl ölen ünlü kişiler hakkında açıklamalar yapar. İbnü'l-Esîr nakillerinin sağlamlığıyla tanınmış bir tarihçidir. Barthold, *el-Kâmil*'in neşrinden sonra müslüman Doğu'nun tarihiyle meşgul olanların sağlam bir kaynağa dayanmaya başladığını, İbnü'l-Esîr'in o zamanlar pek az görülen bir hassasiyetle malzeme topladığını ve eserinin olayların basit bir vekâyî'nâmesinden ibaret olmadığını söyler. Hadiseleri sebep-sonuç ilişkileri açısından ele alan ve bir bakıma tarih felsefesi yapan İbnü'l-Esîr, sadece bir bölgenin veya bir hânedanın değil bütün İslâm dünyasının tarihini orantılı bir şekilde yazmıştır. Bu kadar zengin doküman ve malzemeye sahip başka bir tarih kitabı yoktur.

el-Kâmil Türk tarihi, özellikle Selçuklular, Haçlı seferleri, Abbâsiler ve Moğol istilâsı, Musul ve el-Cezîre tarihi için akla ilk gelen eserlerdendir ve en önemlisi, müellifin yaşadığı bölgenin yarım asırlık tarihi için birinci elden kaynak teşkil etmesidir. Bununla beraber İbnü'l-Esîr, Zengiler'e duyduğu minnet ve şükran sebebiyle onlardan övgüyle söz etmesi, Selâhaddin-i Eyyûbî'yi idareyi meşrû sahiplerinden almak ve enaniyet sahibi olmakla suçlayıp bazı tasarruflarından dolayı kınaması ve faydalandığı kaynakları zikretmemesinden dolayı tenkide mâruz kalmıştır. Bu yüzden bazı tarihçiler Nüreddin Mahmud Zengî ve Selâhaddin-i Eyyûbî konusunda *el-Kâmil*'i ve *et-Târîhu'l-Bâhir*'i ihtiyatla kullanmışlardır.

Müellif, başlangıçta *el-Müstakşâ fi't-Târîh* adını koyduğu (*et-Târîhu'l-bâhir*, s. 5, 12, 23, 52, 177, 194, 204) *el-Kâmil*'in müsveddesini 600 (1203) yılında tamamlamış ve eserini yeniden gözden geçirip buna göre temize çekmek üzere çalışmasına ara vermiştir. Nihayet Musul hâkimi Atabeg el-Melikürrahîm Bedreddin Lû'lû'un emriyle 619 (1222) veya 620 (1223) yılında kitabı gözden geçirip genişletmiş, daha sonra tekrar ilâveler yapmış ve olayları 628 yılı sonuna (1231) kadar getirmiştir. İbnü'l-Esîr'in muhteva ve anlamına uygun olarak *el-Kâmil fi't-târîh* adını verdiği eserden (*el-Kâmil*, I, 6) sonraki tarihçiler "hayrû't-tevârih, ahsenû't-tevârih, kâmilû't-tevârih" şeklinde söz etmişlerdir. Kitap esas itibarıyla siyasî-askerî bir tarih olmakla beraber içtimâî, iktisadî, ilmî ve edebî açılarından da zengin bil-

giler içerir; biyografi konusunda ise diğerlerine oranla zayıftır. Başta muhtasarını yazan Ebû'l-Fidâ olmak üzere İbnü'l-Adîm, Ebû Şâme el-Makdisî, İbn Vâsıl, İbnü'l-İbrî, Zehebî ve Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr *el-Kâmil*'den faydalanmışlar, Cemâleddin el-Vatvât ona bir hâşiye eklerken Ebû Abdullah İzzeddin İbn Şeddâd, İbnü's-Sâî ve İbn Fehd el-Halebî de birer zeyil kaleme almışlardır.

İbnü'l-Esîr'in on büyük cilt halinde yazdığı *el-Kâmil*, Carolus Johann Tornberg tarafından *Ibn el-Athiri, Chronicon, quod perfectissimum inscribitur* adıyla on üç cilt olarak yayımlanmış (son cildi indeks; Lugduni Batavorum [Leiden], 1851-1876), 491 (1098) yılında Antakya'nın işgaliyle başlayan ve 628 (1231) yılı olaylarıyla sona eren kısmını Fransızca tercümesiyle birlikte Joseph-Toussaint Reinaud, Etienne Marc Quatremere, Charles François Defrémery, Casimir Adrien Barbier de Meynard ve William Mac Guickin de Slane neşretmiştir (*RHCor.* [1872], I, 187-744; [1887], II/1, s. 1-180). Eser Abdülgaffâr İbrâhim ed-Desûkî (I-XII, Bulak 1290/1873), Muhammed Kâsım (I-XII, Kahire 1301/1883), Muhammed Mustafa (I-XII, Kahire 1303/1885), Abdülvehhâb en-Neccâr ve arkadaşları (I-IX, Kahire 1348-1357/1929-1938) tarafından da yayımlanmış, ayrıca C. Johann Tornberg neşri esas alınarak son cildi indeks olmak üzere on üç cilt halinde basılmıştır (Beyrut 1385-1386/1965-1966; 1399/1979). Eserin daha başka neşirleri de vardır.

el-Kâmil'in tamamı IX. (XV.) yüzyılda Necmeddin Târimî tarafından Farsça'ya, İran tarihiyle ilgili kısımları *Ahbâr-ı İrân ez-el-Kâmil* adıyla yine Farsça'ya (Tahran 1365/1986), Moğol istilâsına dair kısmı Baron V. G. Tiesenhausen tarafından Rusça'ya (*Sbornik Materialov otmosyaschikh-sya kistorizototoi Ordı*, St. Petersburg 1884), Kuzey Afrika ve Endülüs tarihiyle ilgili bölümleri Edmond Fagnan tarafından Fransızca'ya (*Annales du Maghreb et de l'Espagne*, Alger 1901) ve I. cildi komisyon, diğer ciltleri M. Beşir Eryarsoy (II, IV), Yunus Apaydın (V), Abdullah Köşe (VI), Ahmet Ağırakça (III, VII, VIII ve XII. cildin ikinci yarısı) ve Abdülkerim Özaydın (IX, X, XI ve XII. cildin ilk yarısı) tarafından olmak üzere tamamı Türkçe'ye (İstanbul 1985-1987) çevrilmiştir. Ayrıca Selçuklular'ın ilk yıllarıyla ilgili kısmını Abdülkerim Özaydın, "Selçuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışları" adıyla notlar ilâve ederek yeniden tercüme etmiştir (*Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 187-214).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 2-9; IX, 39, 203, 205, 387; XI, 112-113, 403; a.mlf., *et-Târihu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Bağdad-Kahire 1382/1963, s. 5, 12, 23, 52, 78, 118, 147, 155, 177, 186, 194, 204; ayrıca bk. nesredenin girişi, s. 5-26; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, s. 3-4; *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis - P. M. Holt), London 1962, s. 88-91; F. Rosenthal, *A History of the Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 332, 413; a.mlf., "İbn al-Athîr", *El²* (İng.), III, 723-724; H. A. R. Gibb, *Saladin: Studies in Islamic History* (ed. Yusuf Işish), Beirut 1972, s. 52-55; Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1980, II, 111-116; D. S. Richards, "İbn al-Athîr and the Later Parts of the Kâmil: A Study of Aims and Methods", *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds* (ed. D. O. Morgan), London 1982, s. 76-108; a.mlf., "Some Consideration of Ibn al-Athîr's al-Ta'rih al-Bâhir and its Relationship to the Kâmil", *Actas XVI Congreso CIEAI*, Salamanca 1995, s. 443-446; M. Celûb Ferhân, "Menhaciyyetü İbnî'l-Eşîr fî kitâbi'l-Kâmil fi't-târih", *Buḥûş nedveti Ebnâ'î'l-Eşîr*, Musul 1983, s. 349-399; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 2-4, 11, 18, 20-23, 31, 33, 37, 41; ayrıca bk. İndeks; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 138-139; Cl. Cahen, "Le Malik-nameh et-l'histoire des origines seldjukides", *Oriens*, II (1949), s. 31-33; a.mlf., "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı" (trc. Nejat Kaymaz), *TAD*, VIII/12-13 (1969), s. 202-204, 213-214; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı, Recueil des historiens des Croisades I, Doğulu Tarihçiler", *TTK Belleten*, LIV/210 (1990), s. 867-869; Said Abdülfettâh Âşûr, "el-Kâmil fi't-târih li'bni'l-Eşîr", *Tî*, II, 906-922.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

KÂMİL PAŞA, Mehmed

(bk. KIBRISLI KÂMİL PAŞA).

KÂMİL PAŞA, Yûsuf

(1808-1876)

Osmanlı sadrazamı.

Arapgir'de doğdu. Babası Gökbeşi hânedanından İsmâil Beyzâde Mehmed Bey'dir. Küçük yaşta babasını kaybedince amcası Gümrükçü Osman Paşa tarafından büyütüldü. Amcası Kayseri ve Bozok sancakları mutasarrıfı iken Müderrisâde Mehmed Âlim Efendi'den özel ders aldı. Amcası ile birlikte İstanbul'a gittikten sonra onun mühürdarlığını yaptı. Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'nde memuriyete başlayan Kâmil Bey (1829) gördüğü bir rüya üzerine Mısır'a gitti (1833). Mısır Valisi

Kavalalı Mehmed Ali Paşa kendisini Hazîne-i Mısır kütâbetine tayin etti. Yedi sekiz ay sonra Dîvân-ı Vilâyet ikinci muavinliği-ne getirildi. Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım'la evlendirildi. II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan'ın evlenme merasimi için valiyi temsilen İstanbul'a geldi. Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilen Kâmil Paşa'ya "mîr-i mîrânlık" unvanı verildi (31 Temmuz 1845).

Mehmed Ali Paşa'nın vefatı üzerine (2 Ağustos 1849) Mısır valisi olan Abbas Paşa zamanında Sudan'da bir göreve tayin edildi. Görevi kabul etmeyince Asvan'a sürgüne gönderildi. Hapsedilerek Zeyneb Hanım'dan boşanmaya ve Mısır'daki mallarından vazgeçmeye zorlandı. Kâmil Paşa, eskiden tanıdığı Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya gizlice bir arıza göndererek kurtarılmasını istedi. Padişahın fermanıyla hapisten çıkarılan Kâmil Paşa İstanbul'a getirildi (1849), arkasından Zeyneb Hanım da İstanbul'a gitti.

Kâmil Paşa, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye üye tayin edildi ve ardından bu görevine ilâveten Meclis-i Maârif-i Umûmiyye âzâlığına getirildi (14 Ocak 1851). Yeni kurulan Encümen-i Dâniş'e de üye oldu. Kendisine vezâret rütbesi verilerek Ticaret nâzirliğine getirildiyse de kısa süre sonra tekrar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine tayin edildi (26 Şubat 1853). İkinci defa Ticaret nâzirliğine ve 26 Eylül 1854'te kurulan Meclis-i Âlî-i Tanzimat başkanlığına getirildi (23 Kasım 1854). Bir ay sonra da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye başkanlığına tayin edildi.

Mısır Valisi Said Paşa'nın Süveyş Kanalı imtiyazını Fransa'ya vermesini Mısır'a yabancı müdahalesini arttıracakı gerekçeyle eleştiren Kâmil Paşa'nın konağında yapılan Meclis-i Vükelâ toplantısına imtiyazın iptali için paşanın kayınbiraderi Said Paşa'ya mektup yazması kararlaştırıldı. Kâmil Paşa'nın yazdığı mektubu ele geçiren Fransız elçisi Benedetti, Bâbîâlî'yi protesto edince Reşid Paşa sadâretten,

Yûsuf
Kâmil
Paşa

Kâmil Paşa da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye başkanlığından istifa etmek zorunda kaldı (5 Mayıs 1855). Bir süre açıkta kalan Kâmil Paşa, bilgi ve tecrübesinden faydalanılmak üzere Mecâlis-i Aliyye'ye (Meclis-i Vâlâ ile Meclis-i Umûmî) memur edildi (22 Ekim 1855). Padişah tarafından kendisine imtiyaz nişanı verildi. Said Paşa'nın oğlunun sünnet düğünü için Reşid Paşa ile birlikte Mısır'a gitti. Döndükten sonra Mustafa Reşid Paşa beşinci defa sadârete, Kâmil Paşa da ikinci defa Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye başkanlığına tayin edildi (13 Haziran 1857). Bu görevden ayrılınca (14 Kasım 1859) kısa bir süre açıkta kaldı. İkinci defa Mecâlis-i Aliyye'ye memur edilen Kâmil Paşa 1861'de Mısır'a gitti, Vali Said Paşa ile birlikte Medine'yi ziyaret etti. Tahta çıkan Sultan Abdülaziz'i tebrik için bir ara İstanbul'a geldi ve tekrar Mısır'a döndü.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ile Meclis-i Âlî-i Tanzimat, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye adı altında birleştirilince Kâmil Paşa başkan yardımcılığına tayin edildi. Üçüncü defa Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye başkanlığına getirildi (5 Ağustos 1861). Kendisine birinci rütbeden Osmanlı nişanı verildi. Lübnan meselesi dolayısıyla Suriye'de bulunan Keçecizâde Fuad Paşa sadrazam olunca sadâret kaymakamlığına Kâmil Paşa tayin edildi. Bu sırada altın para piyasadan çekildiği ve kâğıt paranın değeri düştüğü için ticarî hayat zaıfladı. Kâmil Paşa, Borsa Hanı'nı kapatarak kendi hazinesinden bir miktar altını piyasaya sürdü ve bir taraftan da kâğıt paranın değiştirilmesine başlandı. Ticarî hayatı düzene koyarak Borsa Hanı'nı yeniden açtı ve daha büyük bir malî krizin çıkmasını önledi. Padişahın hükümet işlerine müdahalesini ileri sürerek Fuad Paşa sadâretten istifa edince diğer vekillerle birlikte Kâmil Paşa da Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye başkanlığından ayrıldı (2 Ocak 1863). Aralarındaki anlaşma gereğince sadâret teklifini hiç kimse kabul etmediğinden sadâret makamı üç gün boş kaldı. Kâmil Paşa da böyle bir ortamda bu görevi yapacak güçte olmadığını ileri sürerek padişahın sadâret teklifini kabul etmedi. Padişah, onu Ahmed Vefik Paşa'yı tayin ederek eski vükelâyı İstanbul'dan çıkarmakla tehdit etti. Bu durum karşısında Kâmil Paşa, Fuad Paşa'nın istifasına sebep olan olayları padişaha anlatarak önce bunların halledilmesini istedi. Padişahın hükümet işlerine fazla müdahale etmeme konusunda güvence vermesi üzerine görevi kabul etti (5 Ocak 1863).